

Sovjetska okupacija baltskih držav ter s tem povezane množične deportacije tamkajšnjih prebivalcev v Sibirijo, s poudarkom na Litvi

Uvodno predavanje dr. Damjana Hančiča, SCNR, na obeležitvi 25. marca, dneva spomina na sovjetske deportacije iz baltskih držav, ki je v sodelovanju z veleposlanikom Republike Litve v Sloveniji, nj. eksc. Rimutisom Klevečko potekala 29. 3. 2012 na Študijskem centru za narodno sprav v Ljubljani.

Zasedba baltiški držav 1939/40

Junija 1940, je tri evropske države na vzhodni obali Baltskega morja, Estonijo, Latvijo in Litvo, ki so od leta 1918/1920-21 delovale kot samostojne in mednarodno priznane države, zasedla Rdeča armada in jih nezakonito priključila k tedanji Sovjetski zvezi. To je bila neposredna posledica pakta, ki sta ga 23. avgusta 1939 sklenila diktatorja Josip Stalin in Adolf Hitler, ko sta se dogovorila, da si razdelita vzhodni del Evrope. Nacistična Nemčija je Sovjetski zvezi pustila proste roke pri vzpostavitvi prevlade na Finskem, v Estoniji, Latviji, Litvi, kot tudi v delih Poljske in Romunije.

Konec septembra in v začetku oktobra leta 1939, takoj po tem, ko sta dobro usklajena diktatorja z napadom dosegla razdejanje Republike Poljske, je Sovjetska zveza prisilila baltske države, pod krinko sporazumov o medsebojni pomoči, da dovolijo sovjetski armadi, mornarici in vojaškim letalskim bazam vstopiti na njihovo ozemlje. Estonija je morala npr. sprejeti 25.000, dejansko pa več kot 35.000 vojakov Rdeče armade. Bili so mnogo številčnejši od njihovih lastnih obrambnih sil, ki so štejele 12.000 vojakov. Istočasno je Stalin nedvoumno obljubil, da bo spoštoval samostojnost baltskih držav in njihovo obliko vlade.

Spomladi leta 1940 so se v Moskvi začele priprave na dokončno okupacijo baltskih držav. 28. maja 1940 je uradni sovjetski časopis Pravda iznenada obtožil „elite“ baltskih držav simpatiziranja z Anglijo in „sovraštva do Nemčije in vsega nemškega“. Istočasno so se začele večje enote Rdeče armade zbirati na estonski meji. Do sredine junija je bilo približno 160.000 mož in 600 tankov pripravljenih za napad na državo, katere morske in zračne povezave z zunanjim svetom so bile popolnoma odrezane.

14. junija 1940, ko je bila svetovna pozornost usmerjena na vstop Wehrmachta v Pariz, je Moskva postavila Litvi ultimatum, ki sta mu 16. junija sledila podobna ultimata Latviji in Estoniji. Vse tri baltske vlade so bile obtožene „kovanja zarote proti Sovjetski zvezi“ in „kršenja“ sporazumov o medsebojni pomoči. Ultimati so zahtevali takojšnje oblikovanje novih vlad, ki bi bile sprejemljive za Moskvo, kot tudi namestitev dodatnih sovjetskih vojaških enot. V sovjetskih vojaških direktivah se je o baltskih državah govorilo kot o „sovražniku“.

Takoj po političnem preobratu in vojaški zasedbi, so bile vse javne organizacije razpuščene, komunisti so vzpostavili nadzor nad mediji in začelo se je zatiranje domnevne opozicije. Zatem je Stalin ukazal izvedbo izrednih volitev v vseh treh okupiranih baltskih državah. Predstavljena je bila zgolj ena uradna lista kandidatov - lista Zveze estonskega delovnega

ljudstva. Kljub ustrahovanju in hudim političnim pritiskom, je domoljubnim skupinam uspelo predložiti alternativne kandidate. Vendar so bili slednji na silo odstranjeni z list. "Volitve", ki so potekale od 14. do 15. julija, niso dopuščale nikakršne možnosti izbire. Volišča so stražili vojaki Rdeče armade, civilistom pa so zagrozili, da bodo označeni kot "sovražniki ljudstva", če ne bi prišli na volišča. Pa še potem so bili rezultati močno ponarejeni kot je možno razbrati iz ohranjenih protokolov volilnih komisij.

Prvi množični zločini sovjetskega režima zoper človeštvo so bile v baltskih državah deportacije, ki so jih v Moskvi načrtovali vse od konca leta 1940. Varnostnim silam so ukazali, naj zatrejo najprej "aktiviste anti-revolucionarnih strank", člane "anti-sovjetskih" in "nacionalističnih" organizacij, lastnike precej velikih nepremičnin, javne uslužbenke itd. Te opredelitve so pokrivalo vse nekomunistične stranke, vse nevladne organizacije in domoljubne organizacije, vključno s skavti, člani Rdečega križa in duhovščino.

Deportacije iz priključenih baltskih držav so pomenile množične akcije etničnega čiščenja zoper civilno prebivalstvo, ki so ga izvajali sovjetski komunisti v obdobju miru. Približno 50.000 državljanov

Prvo leto sovjetskega komunističnega režima (junij 1940 – avgust 1941) je imelo izjemen vpliv na baltiške ljudi. Obseg in okrutnost vsesplošnega nasilja in razdejanja sta bila tako grozljiva, da je ves narod prišel do enakega zaključka – nič hujšega se jim ne bi moglo zgoditi.

Priključitev baltskih držav leta 1940 ni ostalo posamično dejanje mednarodne agresije. Baltski model uporabe vojaške okupacije pod krinko "družbene revolucije" je Stalin uporabil v drugi polovici 1940-ih v Vzhodni in Srednji Evropi, kjer so, v povezavi s prisotnostjo Rdeče armade, nastale sovjetske vazalne države, tako imenovane "ljudske demokracije".

Litva

Prebivalstvo Litve v zaporih in v izgnanstvu

Vse od prvih dni sovjetske okupacije se je začelo iskanje »sovražnikov naroda«. Samo med 12. in 16. julijem 1940 je bilo aretiranih več kot 500 ljudi. Večina od njih so bile javne osebe in politiki, vojaški funkcionarji in državni uradniki neodvisne Litve. V kratkem času so bili za nevarne sovražnike Sovjetskega sistema spoznani navadni člani legalnih združenj, organizacije, ki so obstajale v neodvisni Litvi, policisti, učitelji, celo Esperantisti in filatelisti. Represivni oddelki, ki so bili ustanovljeni za izvrševanje sankcij po vzoru Sovjetske zveze so razpolagali z litvanskimi arhivi in iskali »proti sovjetske elemente«.

Deportacije iz Litve v času prve sovjetske okupacije, 1940/41

Na začetku sovjetskega obdobja, so Litvanci najbolj trpeli zaradi deportacij – prisilnih množičnih izselitev iz krajev naselitve v odmaknjene predele Sovjetske zveze. Prve množične deportacije so se začele v noči 14. junija 1941. Ljudi, ki se v tistem trenutku niso zavedali situacije, so posedli v kamione in jih prepeljali na najbližje železniške postaje. Tisočim, ki so

jih zbudili iz spanja (ženskam, otrokom in starcem) so ukazali naj v naglici zapustijo svoje domove.

Prestrašeni, nevedoč kam in zakaj jih peljejo, večina od njih ni vzela s seboj formalno dovoljenih 100 kg življenjskih potrebščin. Natlačeni v tovarne vagone, so se dušili zaradi prenatrpanosti, v pomakanju vode in toplega obroka so bili nekaj dni zaprti v tajnosti. Samo popolnoma polni vlaki so peljali proti vzhodu – ženske, starejši ljudje in otroci so bili poslani v izgnanstvo, glave družin pa v zapore in taborišča. V nekaj dneh v juniju, je bilo več kot 18.000 ljudi izseljenih iz Litve. Ta številka bi bila še večja, če se ni bi 22. junija začela vojna med Nemčijo in Sovjetsko zvezo.

Ljudje, ki so bili deportirani v letu 1941 so izkusili še posebej težko usodo. Čeprav je vojna začasno ustavila nadaljnje deportacije, so postali pogoji deportiranih še težji. Ob prihodu v deželo, ki je bila osiromašena zaradi nacionalizacije in kolektivizacije, so odmerili zadnji živež/zalogo za bojišča, za Sovjetske oblasti pa so bili deportiranci zanimivi izključno kot brezplačna delovna sila. Večina deportirancev je bila nameščena v barakah in strelskih jarkih. Ljudje so zbolevali za epidemijami zaradi stradanja in nehigienskih pogojev. Mnogo jih je umrlo, najprej otroci. V juniju 1942, ko so se začeli privajati na svojo usodo je bila skoraj polovica Litvancev iz področja Altai preseljena v dokončno umiranje na sever Yakuta. Tam so Litvance razdelili na otok Tit Ari (na ustju reke Lene), polotok Bykov (v Morju Laptetov), ustje reke Jane in druga območja. Ko so jih izkrcali iz ladij in pustili v ekstremnih polarnih pogojih brez namestitve, hrane in toplih oblačil so umrli zaradi stradanja in bolezni. Manj kot polovica ljudi, ki so bili deportirani v letu 1941, se je po 15 letih vrnilo v Litvo. Stanje zapornikov in mož ločenih od njihovih družin je bilo še bolj kritično. Ko se je vojna končala, je bilo veliko taborišč ukinjenih, zapornike pa so tisoče kilometrov peš gnali v druga taborišča. Stotine zapornikov so umrle na poti in niso dosegle novih ciljev zopora. NKVD (Ljudski komisariat za notranje zadeve) taborišča so bila enormna pokopališča, v katerih je bilo v letih 1941-1944 pokopanih skoraj 800.000 Litvancev.

Deportacije v času druge sovjetske okupacije Litve

Ko je Sovjetska zveza jeseni 1944 drugič okupirala Litvo, je število ljudi, ki so bili označeni kot »proti Sovjetski elementi« še naraslo. Ne samo člani odpora, ampak tudi člani njihovih družin, podporniki partizanov in podobni so bili med proti Sovjetskimi elementi. Aretacije in deportacije Litvancev so se ponovno začele. Ljudje so deportirali z tovornimi (živinskimi) vagoni napolnjenimi z ljudmi in predmeti kolikor je šlo. V vagonih ni bilo niti osnovnih sanitarnih in higienskih pogojev, čeprav je potovanje trajalo nekaj tednov ali mesecev. Včasih ljudje niso dobili hrane več dni. Otroci in starejši ljudje so umirali na dolgi in težki poti po prostranstvih Sovjetske zveze.

Specialni agenti, poslani iz Moskve, so organizirali deportacije. Seznam družin in posameznikov namenjenih deportaciji – glavni in rezervni (v primeru, da bi prvotni načrt spodletel) so sestavljale območne sekcije represivnih oddelkov. Dosje za vključitev je bil

narejen za vsako družino ali osebo. Imetje družine je bilo zaseženo in razdeljeno. Deportacije so bile vnaprej pripravljene in tajne, da se ljudje ne bi skrili.

Lokalne oblasti so bile seznanjene o nameravani deportaciji na večer deportacije. Največje deportacije so bile zamaskirane z zelo nedolžnimi, poetičnimi imeni - kode uporabljene v korespondenci sovjetskih oddelkov, radio in telefonskih pogovorih. Na primer, deportacija maja 1948 je bila imenovana »Vesna« (»Pomlad«), marca 1949 »Priboj« (»Butajoči val«), maja 1948 »Osen« (»Jesen«). Po številu deportirancev so bile največje deportacije maja 1948, marca 1949 in oktobra 1951. Vse so bile izvršene na podlagi resolucije Sveta Ministrov ZSSR in dodelane od marionetnega Sveta Ministrov Latvijske Sovjetske Socialistične republike (Latvian Soviet Socialist Republic) in lokalnih Služb za državno varnost (Ministry for State Security). Med 22. in 27. majem 1948 je bilo več kot 40.000 ljudi deportiranih iz Litve (med njimi 11.000 otrok). Med 25. in 28. marcem 1949 je bilo deportiranih skoraj 30.000 ljudi med njimi več kot 8.000 otrok. Med deportacijo, tretjo po številu deportirancev, ki je potekala med 2. in 23. Oktobrom 1951, je bilo skoraj 17.000 ljudi, od tega več kot 5.000 otrok odpeljanih iz Litve.

Operacija »Priboi«

Operacija Priboi je bila šifra za poimenovanje sovjetske množične deportacije iz zasedenih baltskih držav, ki je potekala med 25. in 28. marcem 1949 in jo baltiški zgodovinarji imenujejo tudi "marčna deportacija". Glavni razlog za to deportacijo je bilo izvajanje "dekulakizacija", t.j. boja proti t.i. kulakom, kmetom, ki so se upirali prisilni kolektivizaciji zemlje in kmetij ter boj proti odporniškemu gibanju proti sovjetski zasedbi, t.i. "gozdnim bratom".

Sledi številčni in tabelarni prikaz operacije:

Additional MGB Interior troops ^[1]		
USSR MGB Interior Forces Unit	To Estonia	To Latvia
1st Motorised Infantry Division (Moscow)	850	2,000
13th Motorised Infantry Division (Leningrad), one regiment	700	
7th Division (Minsk), one regiment	1,000	
4th Division (Lithuania), one regiment		1,000
Officers' Corp Training School (Sortavala, Karelia)	400	
Military Specialised Secondary School (Saratov)		1,000
Security Corps sergeants	1,400	500
Total	4,350	4,500

Številčni prikaz sovjetskih represivnih enot, ki so izvajale operacijo »Priboi«.

Summary of results of Operation "Priboi" ^[1]			
Republic	Families	People	Freight trains
Estonian SSR	7,702	19,827	15
Latvian SSR	13,537	41,811	31
Lithuanian SSR	8,012	25,951	20
Total	29,251	87,589	66

Gender and age of deportees ^[1]		
	Absolute number	Proportion (%)
Men	25,708	27.1
Women	41,987	44.3
Children (16 or under)	27,084	28.6
Total	94,779	100.0

Število deportirancev iz baltskih držav v operaciji »Priboi« in njihova spolna struktura.

Location of "special settlements" for deported Balts ^[1]				
Region of USSR	Number of families	Number of people	Average family size	% of total deportees
Amur Oblast	2,028	5,451	2.7	5.8
Irkutsk Oblast	8,475	25,834	3.0	27.3
Krasnoyarsk Krai	3,671	13,823	3.8	14.6
Novosibirsk Oblast	2,028	5,451	2.7	5.8
Omsk Oblast	8,475	25,834	3.0	27.3
Tomsk Oblast	3,671	13,823	3.8	14.6
Total	30,630	93,779	3.1	99.0

Namestitev deportirancev iz baltiških držav v Sibiriji.

Vir: http://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Priboi

Dolžina bivanja v deportirancev v sibirskem izgnanstvu in njihove življenjske razmere

Ljudje so bili različno dolgo deportirani: za 20 let (junija 1941, za 10 let (med 1947 in aprilom 1948), za neomejen čas (v letih 1949 in 1953). Velike kazni so bile predpisane za ubežnike deportacij. Celotno število Litvancev, ki so bili deportirani v letih 1940 - 1941, 1945 – 1952 je doseglo število 132.000. Največ so jih deportirali v območje Krasnojarska, Irkutska in Tomska.

Od skupno 132.000 deportirancev jih je 28.000 umrlo zaradi stradanja, bolezni in težaškega dela. Okoli 50.000 se jih ni moglo za daljše obdobje vrniti v Litvo. Zadnji Litvanci so bili izpuščeni iz ujetništva šele na podlagi ukaza Prezidija Najvišjega Sovjetskega sveta ZSSR, ki je bil izdan 7. januarja 1960.

Pogoji Litvancev, ki so bili v zaporih in taboriščih so bili še bolj težki. Leta 1950 je v Litvi delovalo 12 zaporov, 8 podružnic koncentracijskih taborišč in 23 notranjih zaporov. To je bil le majhen del sistema GULAG. Letno je bilo tisoče in deset – tisoče Litvancih poslanih v zapore in taborišča po celotni ZSSR. Zapornike so transportirali po stopnjah – iz enega zapora v drugega ali direktno v izbrano taborišče. Med leti 1944-1952, je bilo 142.000 Litvancev zaprtih v GULAGU.

Praviloma so zdravi ljudje postali bolehnji po nekaj letih bivanja v taboriščih. Umirali so zaradi mučenja ob zasliševanjih, težkih zaporniških pogojev, nenehnega stradanja in težkega dela. V daljni Sibiriji, Kazahstanu in drugih področjih ZSSR je ostalo veliko litovskih grobov. Po podatkih KGB se je v Litvo iz deportacij in taborišč v letih 1955 – 1956 vrnilo okoli 17.000 ljudi.

Litovski deportiranci in zaporniki so bili poceni delovna sila, brez vsakih pravic. Ljudje deportirani v okrožje Tomsk ali tisti, ki so bili taboriščih Tomska so bili žrtve ugrizov komarjev in muh, pozimi so hodili skozi najgloblje snežne zamete, delali so v tajgi, gradili splave in nabirali smolo. Leta 1942 so deportiranci v ledu zmrzali ribarili ostali so delali v kibucih na območja Altai. Ljudje, ki so bili izčrpani od vročine in žeje so gradili ceste v kazahstanskih puščavah, delali so na plantažah bombaža v Tadžikistanu. Mnogo litovskih deportirancev in zapornikov je delalo v rudnikih boksita na Uralu, rudnikih premoga v Kuzbi Vorkuti, rudnikih zlata v Bodabibu in velikanskih žagah Igarkare. Deportiranci so bili za razliko od zapornikov, ki so delali za dnevni obrok hrane – le ta jim je bil v primeru delovne neuspešnosti dodeljen na minimum, skromno plačani za svoje delo.